

<http://doi.org/10.31861/pytlit2020.101.030>

УДК 82:1]:81`373.612.2

„AIXÒ ERA Y NO ERA”: ОНТОЛОГІЧНИЙ ПАРАДОКС МЕТАФОРИЧНОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ

Галина Флорівна Драненко

orcid.org/0000-0002-8909-452X

galynadranenko@yahoo.fr

Доктор філологічних наук, доцент

Кафедра романської філології та перекладу

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вул. Коцюбинського 2, 58012, м. Чернівці, Україна

Анотація. Дослідження присвячене осмисленню метафоричних процесів позначення в позамовному, тобто онтологічному, вимірі. Окреслено особливості функціонування понять „метафора” й „онтологія” в сучасному науковому дискурсі. Проаналізовано тези, обґрунтовані П. Рікером у праці „Жива метафора”, які відкривають цікаві перспективи в опрацюванні цієї проблематики. Висвітлено теоретичний обрій появи тлумачення метафори французьким філософом. Розглянуто зміст і функціонування засадничих понять рікерівської теоретичної системи, що дають змогу досягнути парадокси й апорії синтагм „метафорична референція” та „онтологічна метафора” („недоречна предикація”, „роздвоєна референція”, „метафоричне напруження”, „онтологічний порив” тощо). У висновках наголошено на тому, що метафора виступає ідеальною дослідницькою категорією, оскільки дозволяє продемонструвати поєднання таких багатовимірних понять, як мовлення й реальність, література й пізнання.

Ключові слова: метафора, онтологія, метафоричне посилення, онтологічна метафора, Поль Рікер, „Жива метафора”, функціонування теоретичних парадигм.

*Матеріальна уява стала почуватися впевнено,
коли визнала значущість онтології метафори.*

Г. Башляр „Вода та сновидіння: есей про уяву матерії”

Спостерігаючи за історією становлення традиційних літературознавчих теорій та критик, констатуємо наявність кризових точок, що призводять до повернення до раніше відкинутих теоретичних парадигм. Так, наприкінці ХІХ ст. та в першій половині ХХ ст. в науковому дискурсі відбувається поступове й цілком зрозуміле полишення риторики, яка звужувала предмет літературознавчого досліджу до суто технічного виявлення в художньому тексті тропів і фігур, їх експлікації та класифікації. Саме тоді поняття „троп” мало-помалу поступається місцем полісемічній вокабулі „образ”, яка не лише розмиває береги позначуваного поняття, а й поміщає його до царини іконічного представлення. В цей період спростовується також традиційна думка: „що більше тропів у творі, то більшої художньої вартості він набуває”. У висліді системи середньої освіти полишають вивчення літератури за допомогою риторики, замінивши її на вивчення літератури в її історичному вимірі. Причинами такого уникання текстового аналізу за допомогою тлумачення риторичних фігур в шкільній освіті можна вважати відсутність сталого та єдиного визначення тропів, перенесення центру уваги на рецепцію тропів (їх ілокутивні та перлокутивні ефекти), зникання в новітній літературі їх суто орнаментальної функції. Отже, на зміну теорії класичної риторики приходить стилістика поетичного мовлення.

Проте, починаючи з 1960-х років, структуралістські підходи до аналізу художнього мовлення спричиняють розквіт оновленої риторики. Наведемо стисло кілька основних нововведень у цій проблематиці. Поєднуючи мовознавчий, літературознавчий та риторичний підходи, Р. Якобсон пропонує вважати метафору й метонімію основними матрицями мовлення, де метонімія уособлює синтагматичну дію, а метафора – парадигматичну. Відтак вивчення тропів, і зокрема метафори, викликає активне зацікавлення мовознавців. Значна кількість лінгвістичних теорій відтоді намагатиметься запропонувати уніфіковану теорію тропів: це, наприклад, лексико-семантичний підхід, прагматична методика

(розроблена в рамках теорії релевантності Шпербером та Вілсоном), інтерактивний підхід (де вивчається інтерактивна дія метафори на концепти), когнітивна методика (теорія „концептуальної метафори” Лакоффа та Джонсона) тощо. Основною метою цих підходів було виділити з-поміж усіх інших один-єдиний, генеральний та генеративний троп. При цьому власне „мовний” ракурс в цих студіях відходить на другий план, натомість наголос зміщується на інтерактивну та комунікативну динамічність тропу, а також на процеси трансгресії в ньому мовних законів та інтерпретативні очікування реципієнтів щодо нього (маються на увазі енонсиативні й енциклопедичні інференції). Словом, незаперечним фактом видається недосконалість теорії тропів та перетягування їх з онтологічної царини (де сутність тропів розглядається як їх внутрішня властивість) до феноменологічної (де вивчаються їх дискурсивні та інтерпретативні ефекти). Отже, очевидною стає нестача загальної теорії, яка б конструктивно об’єднала мовознавчий, когнітивний та прагматичний виміри функціонування тропів.

Онтологія як (пере)опис „того, що існує”

Стосовно визначення онтології, то тут також помітне те саме явище: занепад, повернення й оновлення теоретичних парадигм (див.: Garcia et Nef 2007). Ми не будемо занурюватися до історії філософії, виділимо лише загальновідомий факт, що класичні метафізика й онтологія неодноразово були об’єктом критики, яку зустрічаємо в працях французьких філософів, представників знаменитої French Theory (Бодріяр, Деріда, Дельоз, Фуко та ін.), де чільне місце займає поняття деконструкції. Переосмислення онтології позначило також аналітичні філософські підходи, які розвивають мовознавчу гілку онтологічних студій (праці Людвіга Вітгенштайна), або ж релятивістський прагматизм (теорія Річарда Рорті) тощо. Одним словом, платонівське бачення онтології як теорії абстрактного Буття, об’єктом вивчення якої є метафізичні питання на кшталт: *Чому існує Щось, а не Ніщо? Що саме існує? Що на чому засноване?*, відійшло в минуле (гайдегерівська онтологія виступає тут парадигматичним прикладом).

Натомість сучасний французький філософ, засновник соціальної онтології, Фредерик Неф вважає, що онтологія являє

собою ядро метафізики та є не чим іншим, як наукою про „реальність реальності” (див.: Garcia et Nef 2007). Тому питання, які виступають об’єктом наукового дослідження онтології, це: *Чи предмети є три- або чотиривимірними? Чи теперішнє є єдиним реальним часовим модусом, а може, існує паралельний перебіг минувщини й/та майбуття? Яка природа матеріального й умоглядного?* В цьому сенсі значеннєвим виступає той факт, що ще „Логіко-філософський трактат” (1917) Вітгенштайна починався словами: „Світ є тим, що в ньому має місце. Світ складається з фактів”. Отже, сучасна онтологія розглядає „*те, що існує*” й вивчає те, як „*те, що існує*” вписується в рамки структур пізнання. Для цього пізнання набуває форми *реалістичної онтології*, яка визнає, що незалежно від людського розуму існують структури, предмети та їх властивості. Відтак виникає потреба не лише визнати умовність існуючих концептуальних схем, а й (пере)описати *те, що є*. Тобто перегляд наукової природи онтології не вичерпується оновленням категорій філософської думки, а здійснює вплив на саму сутність речей. Адже йдеться про вконкретнення предметів і фактів, тобто переміщення їх до царини матеріального. Тому лінгвістичний напрямок тлумачення онтології, якого вона зазнала шляхом поширення теорії Вітгенштайна, поступово втрачає свою актуальність. Науковий семінар „Семіотика та онтологія: історичний екскурс та сучасні перспективи”, який очолює в Колеж де Франс (2019–2020) французька фахівчиня з метафізики та філософії пізнання Клодін Тьєрселен, ясно доводить, що це саме так (див. відеозаписи на сайті <https://www.college-de-france.fr/site/claudine-tiercelin/course-2019-2020.htm>).

Отже, тут ми розуміємо слово „онтологія” не в сенсі „науки про Буття, як буття”, а в досить поширеному значенні, на кшталт того, як його вживають логіки: онтологія описує *те, що існує* або вважається таким, *що існує*, або, більш образно, онтологія описує вмеблювання (обстановку) світу („le mobilier du monde”). Позаяк ослаблення уваги власне до буття або „забуття буття” виступає очевидною ознакою нашого часу. Якщо розглядати проблему в межах літературознавчого поля, яке нас цікавить, то варто зазначити, що цілий пласт критичної думки, який підхопив проблему метафори після спаду актуальності мовознавчих

досліджень, „забув”, що мовлення, й поетичне також, говорить нам про матеріальні предмети світу, чи то реальні, чи то вигадані. Нам видається, що вивчення тропів, і зокрема метафори, не може обійтись без їх онтологічного осмислення, навіть якщо цілий напрям „нової критики” привчив нас до першості поетичної функції мови, коли наголошується на повідомленні самого в собі, а референтивна функція відходить на другий план. Метафора в цьому сенсі виступає ідеальною дослідницькою категорією, оскільки дозволяє продемонструвати, як поєднуються такі багатовимірні поняття, як мовлення й реальність, література й пізнання. На наше переконання, тези, які обґрунтовує у своїй праці „Жива метафора” Поль Рікер, відкривають цікаві перспективи в осмисленні цієї проблематики та дають змогу досягнути парадокси й апорії синтагм „метафорична референція” та „онтологічна метафора”.

Теоретичний обрій появи рікерівського тлумачення метафори

Перш ніж перейти до викладу міркувань П. Рікера, варто окреслити теоретичні парадигми, які функціонували в літературознавчій науці в ту добу, коли виникає його теорія про природу та значущість метафори. Отже, коли філософ пише працю „Жива метафора”, структуралізм переживає свій розквіт (див.: Dosse 1991). Його панування поширюється на численні галузі: це, передовсім, мовознавство (Празька школа як винахідник терміна); далі – семіотика (Л. Єльмслев, А. Греймас); антропологія (К. Леві-Строс); історія (Ж.-П. Вернан); семіологія (Р. Барт); філософія (Л. Альтюсер); психоаналіз (Ж. Лакан). Що ж розуміють під поняттям „структуралізм”? Сформулюймо коротке визначення цього напрямку, хоча стисле тлумачення призводить зазвичай до спрощення й навіть до карикатурування поняття, але наша мета в даному випадку – описати теоретичний обрій, на якому виникає Рікєрова теорія метафори. Отже, структуралізм заснований на переконанні, що певний елемент сам по собі не має сенсу, а набуває його, й цим підтверджує своє існування, лише у відносинах з іншими елементами або у протиставленні іншим елементам. В результаті обґрунтовується існування прихованої глибинної

структури, яку дослідник має виявити, адже саме ця структура визначає функціонування та сенс будь-якого явища.

К. Леві-Строс наголошує, що власне структурна лінгвістика виступає парадигматичною моделлю структуралізму. Зрозуміло, що літературознавство не могло уникнути впливу цієї методики. Засновницьким критичним текстом, який застосовує структуралізм до тлумачення художнього тексту, є структурний аналіз бодлерівської поезії „Коти”, здійснений К. Леві-Стросом і Р. Якобсоном. За словами авторів цього тепер класичного критичного тексту, їх підхід заснований на тому, що поетичний твір розглядається „ізолювано” як такий, що містить „в самому собі свої власні варіанти, впорядковані на прямовисній осі, позаяк вона сформована з шарів, котрі взаємонакладаються: це фонологічний, фонетичний, синтаксичний, просодичний, семантичний та ін. рівні” (Якобсон и Леви-Стросс 1975: с. 231–232) (підкреслення наше. – Г. Д.).

В обґрунтуванні вченими цієї методики знаходимо ключові поняття структурного аналізу вірша: це „диференційні ознаки” структури тексту, котрі проявляються у формі паралелізмів і парувань (вертикальних і горизонтальних) між різними рівнями суперпозиції; а також вокабули „ізолювано” та „в самому собі”. Тобто йдеться про категорії, яким властива іманентність, внутрішність, закритість (*close reading* або яacobсонівський автотелізм поетичної функції): іншими словами, структуралістів цікавить текст і ніщо, крім тексту. Звертаємо увагу на те, що в перерахуванні різних шарів тексту, семантичний рівень виявився відкинутим у кінець списку, оскільки він розглядався структуралістами як занадто розпливчастий у теоретичному плані та менш вартісний (знак для них важливіший, ніж значення). Вчені, певна річ, вживають термін „метафора” (тричі), але тільки задля вивчення лексико-семантичного напруження, на якому ґрунтується цей троп. І лише формальні утворення пар цікавлять у цьому контексті тлумачів бодлерівського вірша. В цілому, засновані на цій теорії формалістичні методики вписують прочитання художнього тексту в рамки „точних” текстологічних наук (маються на увазі лінгвістика тексту, дискурсивний аналіз, наратологічні й поетологічні підходи тощо). Таким чином, дослідження структуральності й поетологічних функцій художнього тексту почасти заступають

собою вивчення референтивної функції тексту або просто його смислів і значень.

Навіть поверховий огляд теоретико-методологічного поля нинішніх літературознавчих досліджень доводить, що формалістичні підходи відживають своє, тоді як сучасна наука про літературу черпає нові сили в розвитку рецептивних студій. Разом із тим, слід відзначити повернення до вжитку *семантичних методик* текстового аналізу, предметом вивчення яких є референтивність тексту. Ці напрями наукової думки ґрунтуються на мовознавчому твердженні, що кожна мова, а отже, кожен текст (художній чи нехудожній) позначений „буттям або реальністю, яка є або матеріальною, або вигаданою, або умоглядною” (Lyons 1970: p. 326). Надихаючись доробком логіків (Г. Фреге), новітній семантичний підхід долучає текстовий аналіз до царини філософії й, зокрема, до онтології як „вчення про буття-чимось” (Арістотель). А об’єктом вивчення онтології виступає розкриття сенсів буття, що розглядається як буття загальне, абстрактне, есенціалістське й одночасно сингулярне, конкретне, екзистенційне. Тому не дивно, що численні праці визначних гуманітаріїв сучасності присвячені переосмисленню метафоричних процесів позначення з позиції парадоксальності функціонування в них референції, а отже, й *парадоксу онтології метафоричного посилання*, який можна (метафорично) передати за допомогою наведеного Якобсоном і підхопленого Рікером вислову оповідача казок з острова Майорка: „*Això era u no era*” (це було і не було).

„Жива метафора” П. Рікера: онтологічні принципи функціонування уяви в метафорі

У праці „Жива метафора” (1975) П. Рікер бере до уваги суперечності, що існують між семантичними теоріями та класичною риторикою, яка насправді являє собою *теорію субституцій* (заміщення одного іншим), де визначення метафори ґрунтується на операції *трансферу* (переміщення). Сутність цього трансферу криється у припущенні існування подібності, чи то об’єктивної чи то суб’єктивної, між двома речами, та на констатації нестачі потрібної вокабули для опису-найменування нової речі, думки, досвіду тощо. Далі теорія заміщення була відкинута (зокрема,

англомовними літературознавчими студіями) й замінена теорією *інтерактиву*, на яку, власне, й пристає Рікер. Процес інтерактивності не зводиться до того, щоб замінити одне слово на інше, як це буває в метонімії, а має на меті поєднати логічний підмет (суб'єкт) і предикат (твердження, сказане про суб'єкта) в новий спосіб. Отже, метафора для П. Рікера – це не стільки „непряме найменування”, як „непряма (дивна) предикація”. В такий спосіб учений пояснює семантичну дію метафори: вона спирається не на вокабули, а на фрази, адже, як відомо, уява працює саме на рівні фрази. Відтак він виділяє три принципи функціонування уяви в метафорі: це „бачити подібне”, „метафора як іконічний образ” та „«блокувальна» функція метафоричного образу”. Окреслимо їх коротко:

1. *Бачити подібне – мислити подібне.* Для сприймача метафора не лише є відхиленням від норми, вона водночас прийнятна, оскільки вона „означає”. Іншими словами, сенс метафори не зводиться до семантичної колізії, а має своєю суттю появу нового предикативного значення, яке виникає вслід за руйнуванням (провалом) буквального значення. Для Рікера метафора не є головоломкою, вона є її розв'язанням. А віднайдення семантичного відповідника породжується семантичною близькістю, яка раптово утворюється між уподібнюваними поняттями, незважаючи на їх первинну віддаленість одне від одного. Отже, метафора здійснює перевпорядкування семантичних полів, перекатегоризування того, що вже було поміщене в певні категорії. І цей процес, безсумнівно, має онтологічне значення. Як наполягає П. Рікер, „бачення подібності є водночас і дією *бачити*, і дією *мислити*” (через наявність дії перекатегоризування). Вчений вважає, що метафора є „живою” тоді, коли крізь первинну несумісність категорій проступає нова сумісність. Схопити сенс метафори означає досягнути напруження, що існує не лише між логічним підметом і предикатом, а й між буквальним і метафоричним прочитанням одного й того ж самого виразу. П. Рікер говорить про „осягнення близькості у віддаленому”.

2. *Метафора як ілюстроване представлення образу.* Будь-який метафоричний образ функціонує у формі іконічного образу, що відповідає людській здатності сприймати світ чуттями та

описувати його фігуративно. Себто творення метафори засноване на вконкретненні уможлядного у фігуративному та іконічному.

3. Функція „блокування” метафоричного образу. Оскільки кожен метафоричний процес містить мить заперечення, або *epoche*, тобто блокування метафоричного образу, то тут важливе окреслення змісту поняття „значення”. Г. Фреге розрізняє смисл (*Sinn*) та значення (*Bedeutung*), в сенсі референції-денотації певного виразу. Або, іншими словами, слід розрізнити те, що вираз висловлює (*Sinn*), та те, до чого він застосовується. Метафора як умістище референції-денотації підтверджує прагнення поетичного мовлення до правдивої передачі реальності. Позаяк услід за Н. Гудменом („Мови мистецтва”) Рікер вважає, що „будь-які системи образного позначення мають денотативну вартість, особливо коли вони конструюють, деконструюють, реконструюють реальність” (Ricoeur 1982). В цьому сенсі, вони долучаються до різних способів „витворювати світи” (*Worldmaking*) (Goodman 2006). Отже, важливо тут те, що поетичне мовлення має правдиву референційну цінність. У висліді, теорія метафори долучається до наукових модусів мислення, адже метафора являє собою спосіб зміни нашого способу „виражати світ”. В цьому також очевидний її стосунок до онтології.

Референтивна функція метафори: парадокс роздвоєного посилання

П. Рікер звертає увагу на парадоксальний характер метафоричної референції, який випливає з того, що, власне, саме метафоричне позначення містить суперечність: „метафора є роботою над мовою, яка має своєю суттю надання логічним суб’єктам *предикатів*, що з ними абсолютно *несумісні*” (Ricoeur 1986: p. 19). Метафоричне посилання виступає як парадоксальне, оскільки

з першого погляду поетичне мовлення видається позбавленим будь-якого прагнення правдивості, а отже, будь-якої референтивної функції. На відміну від описового мовлення, спрямованого назовні, поетичне мовлення здається скерованим усередину, тобто до самого себе (Ricoeur 1986: p. 19).

Так само Якобсон уявляє собі *поетичну функцію*, акцентуючи повідомлення заради повідомлення (*fort its own sake*), тобто його автотелізм. Виходить, що референтивна функція (повідомлення, скероване до позамовного контексту) та поетична функція (повідомлення, скероване до себе самого) протиставляються одна одній.

Виходячи саме з таких суперечливих тверджень, французький філософ обґрунтовує існування й функціонування поняття „онтологічної метафори”. За Арістотелем, метафора є не чим іншим, як „перенесенням (на певну річ) *невластивого* імені або з роду на вид, або з виду на рід, або з виду на вид, або за подібністю” („Поетика”, 1457 b 6-7; підкреслення наше. – Г. Д.). Вже в цьому визначенні очевидне „перенесення” мовного буття (метафори) до царини метафізики (онтології). Водночас Рікер бере до уваги майоркський вступ до казки, що слугує мовознавцеві Р. Якобсону задля уточнення розуміння „поетичної функції”:

Факт панування поетичної функції над референтивною не скасовує саму референцію, а надає їй двозначності. Подвійний сенс повідомлення спричинюється розщеплюванням адресанта й адресата, а також і розщеплюванням самої референції, що чітко простежується у вступі до казок різних народів, наприклад у традиційних зачинах казок з острова Майорка: “*Aixo era u no era*” (це було і не було) (Якобсон 1975: с. 221).

П. Рікер вважає, що саме поняття „розщепленої” або роздвоєної референції дозволяє досягнути *сутності метафоричної референції, що виходить за межі процесу мовного позначення*. У праці „Жива метафора” автор спочатку „відклада[є] на потім поняття роздвоєної референції та слушний вислів *це було і не було*, що містить *in nuce* все, що можна сказати про метафоричну істину”. Натомість, уточнює філософ, „метафоричне «є» означає водночас і «не є» і «є мов»”, що підтверджує існування *метафоричної істини*, де визначальну роль відіграє концепція „метафоричного напруження” (Ricoeur 1975: p. 11). Філософ зазначає:

Поетичне мовлення так само має відношення до реальності, як і інша форма мовлення. Але посилається воно на неї за допомогою більш комплексної стратегії, в якій блокування – й, очевидно, скасування – звичної референції описового мовлення виступає лише зворотним боком процесу позначення, виразом неможливості референції. Таке блокування виступає відтак лише негативною умовою існування більш значущої референції, але непрямой, збудованої на руїнах прямого посилання. Це непряме посилання можна наректи *референцією другого плану*, виходячи з першості в буденному мовленні й науці описової референції. Але, з іншого погляду, більш *онтологічного* і менш епістемологічного, роздвоєна референція являє собою *першорядну референцію*, оскільки саме вона вказує на існування *глибинних структур реальності*, відкриває, демаскує їх, із цими структурами ми тісно пов'язані як смертні істоти, народжені й покликані заповнювати світ своїм життям на певний проміжок часу (Ricoeur 1982) (підкреслення наші. – Г. Д.).

Цим філософ підкреслює факт існування „медіативної функції блокування – або епохе – звичної описової референції у ширшому функціонуванні метафізичної референції” (Ricoeur 1982). Епохе узвичаєної референції являє собою нагоду й навіть необхідність онтологічного пошуку, щоб „перетворити” (*refaire*), наново витворити реальність, як це наголошує Нельсон Гудмен, постулюючи денотативний характер конотації та символу. Але слід уточнити, що функціонування „живої метафори” відрізняється від функціонування інших тропів, зокрема метонімії та синекдохи. Позаяк метафоричні описи спричиняють у читача так звану „семантичну кому”, коли він виявляє, що, на відміну від синекдохи, семантичних відповідників у його рідній мові просто не існує. При зустрічі з такими описовими референціями, сприймач мусить удаватися до численних інференцій залежно від свого енциклопедичного багажу, свого людського й читацького досвіду тощо. Разом із тим, пошук семантичного відповідника безкінечний, адже кожний новий віднайдений відповідник не кінцевий. Метафора спричиняє рефлексію, але це рефлексія без концептів, або принаймні рефлексія, де невіддільно поєднуються афекти, перцепти та концепти, якщо звернутися до дельозівської термінології.

Отже, у власному тлумаченні метафоричної референції П. Рікер відходить від суто стилістичного, тобто мовознавчого

підходу, що бере до уваги слово (найменування, яке відхиляється від норми), а описує метафоричні процеси на рівні фрази й дискурсу, себто роз'яснює *недоречну* предикацію: „Метафора виникає тоді, коли ми відчуваємо <...> опір слів <...>, їх несумісність на рівні буквальної інтерпретації фрази” (Ricoeur 1986: p. 20). Але недоречність і блокування референції (як посилення на буденну реальність) у метафоричному виразі не є марною грою слів, позаяк вони вивільняють „інший вид референції в інших вимірах реальності” (Ricoeur 1975: p. 187).

Обґрунтовуючи онтологічну парадоксальність метафоричного посилення, П. Рікер витлумачує концепцію „метафоричного напруження”, оскільки вона спричиняє те, що мислитель нарік поняттям „онтологічний порив” (*véhémence ontologique*). Метафора розглядається філософом не лише як переопис реальності, а і як певна модель, а точніше прототип, що відбиває функціонування художнього тексту, коли він являє собою „відкриття світу”, коли він „служить речам, які *вимагають* бути сказаними, а початковий семантичний розрив компенсується шляхом уважного дослухання до вимог дискурсу, що впливає з досвіду у всіх його формах” (Ricoeur 1990: p. 40).

Висновки. Протиставивши власне бачення структуралістській традиції та формалістичним тенденціям у літературознавстві, П. Рікер обґрунтовує переконання, що метафора не анулює референцію як таку, а блокує в собі дію описової референції, таким чином уводячи в обіг інший спосіб творити посилення на світ, досягнути світ речей за допомогою інакшого вокабулярія, дивного, незвичного, який протиставляється узвичасному. Цей інакший модус дії метафоричного посилення („роздвоєної референції”) був винайдений у висліді важливих відкриттів: це, зокрема, теоретичні напрацювання в царині образотворчої денотації (Н. Гудмена) та результати тлумачення денотативної потужності метафори як моделі (термінологія наукової епістемології).

Художнє мовлення не зводиться до своєї структури, не закривається в самому собі. Разом із тим, не слід розглядати мовлення як простий засіб опису реальності в прямому сенсі слова (як правдивої відповідності). А „онтологічний порив” призводить не

лише до осягнення буття (мовлення говорить про буття, а буття вимагає бути сказаним), але й несе в собі завдання наново витворити світ і реальність. Адже, якщо існує метафорична реальність, то вона є вмістищем напруження, позаяк утримує „не є” в межах „є”. Французький філософ вважає процес семантичного оновлення, який відбувається у метафорі, невід’ємною властивістю художнього твору. А категорія „онтологічного пориву” відіграє тут особливу роль. Він зазначає:

Парадокс [метафоричного поняття істини] міститься в такому: існує лише один спосіб віддати належне поняттю метафоричної істини, а саме – долучити критичну сутність метафоричної істини „не є” (буквально) до онтологічного пориву „є” (метафорично) (Ricoeur 1975: p. 321).

Слід також додати, що у праці, присвяченій вивченню онтологічної природи метафори, П. Рікер започатковує теоретичні принципи заснованої ним поетичної філософії та опрацювання проблематики, яка розглядається ним у подальших студіях – „Час і оповідь” та „Сам як інший”. Так, окресливши напруження, яке виникає в метафорі між „*такий самий*” та „*інший*”, він застосовує його в дослідженні проблеми ідентичності, яку розуміє як напруження між ідентичністю-*idem* (як тотожність) та ідентичністю-*ipse* (як самість). Окрім того, рікерівська концепція історичної правди, яку постулює історіографічний дискурс, враховує положення, отримані у висліді осмислення позамовного функціонування метафоричного посилення. Дійсно, історія фіксується у постійному напруженні між „*такий самий*” (як воно „є”: тобто наївною вірою в те, що можна точно та об’єктивно реконструювати минуле) та „*інший*” (як воно „не є”: скептичним ставленням та відчуттям неможливості відтворити минуле, що сплинуло назавжди). Отже, задля подолання цих апорій історіографічний дискурс мусить ґрунтуватися на принципі подібності та медіації між тим, що водночас „є” та „не є”. Тобто тут також працює онтологічний парадокс роздвоєної метафоричної референції: „це було і не було”.

- Якобсон, Р. (1975). Лингвистика и поэтика. Перевод с английского И. Мельчука. *Структурализм: „за” и „против”*. Москва : Прогресс, с. 193–230.
- Якобсон, Р., Леви-Стросс, К. (1975). „Кошки” Шарля Бодлера. Перевод с французского Г. Косикова. *Структурализм: „за” и „против”*. Москва : Прогресс, с. 231–255.
- Dosse, F. (1991). *Histoire du Structuralisme. Tome I: le champ du signe, 1945–1966*. Paris : La Découverte, 474 p.
- Garcia, E., Nef, F. (dirs). (2007). *Textes Clés de métaphysique contemporaine. Propriétés, mondes possibles et personne*. Paris : Vrin, 384 p.
- Goodman, N. (2006). *Manières de faire des mondes (Ways of Worldmaking)*. Trad. de l'anglais par M.-D. Popelard. Paris : Gallimard, 240 p.
- Lyons, J. (1970). *Linguistique générale*. Paris : Larousse, 384 p.
- Ricœur, P. (1986). *Du texte à l'action*. Paris : Seuil, 414 p.
<https://doi.org/10.14375/NP.9782020093774>
- Ricœur, P. (1982). Imagination et métaphore. *Psychologie Médicale*, no. 14 (12), pp. 1883–1887. URL:
http://www.fondsriceur.fr/uploads/medias/articles_pr/imagination-et-metaphore-1.pdf (дата звернення: 19.12.2019).
- Ricœur, P. (1975). *La Métaphore vive*. Paris : Seuil, 416 p.
- Ricœur, P. (1990). Mimèsis, référence et refiguration dans “Temps et Récit”. *Études Phénoménologiques*, n. 11, pp. 29–40. <https://doi.org/10.5840/etudphen19906118>

„AIXO ERA Y NO ERA”: ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ ПАРАДОКС МЕТАФОРИЧЕСКОЙ РЕФЕРЕНЦИИ

Галина Флориевна Драненко

orcid.org/0000-0002-8909-452X

galynadranenko@yahoo.fr

Доктор филологических наук, доцент

Кафедра романской филологии и перевода

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Ул. Коцюбинского, 2, 58012, г. Черновцы, Украина

Аннотация. Исследование посвящено осмыслению метафорических процессов обозначения реальности во внеязыковом, то есть онтологическом, измерении. Определены особенности функционирования понятий „метафора” и „онтология” в современном научном дискурсе. Проанализированы тезисы, обоснованные П. Рикером в его монографии „Живая метафора”, открывающие интересные перспективы в работе над этой проблематикой. Описан теоретический горизонт, на котором разворачивается толкования метафоры французским философом. Рассмотрены содержание и

функционирование основополагающих понятий рикеровской теоретической системы, дающие возможность постигнуть парадоксы и апории синтагм „метафорическая референция” и „онтологическая метафора” („неуместная предикация”, „раздвоенная референция”, „метафорическое напряжение”, „онтологический порыв” и т. п.). Подчёркнуто то, что метафора выступает в качестве идеальной исследовательской категории, поскольку позволяет продемонстрировать, соотношение таких многомерных понятий, как язык и реальность, литература и познание.

Ключевые слова: метафора, онтология, метафорическая референция, онтологическая метафора, Поль Рикер, „Живая метафора”, функционирование теоретических парадигм.

“*AIXO ERA Y NO ERA*”: THE ONTOLOGICAL PARADOX OF METAPHORIC REFERENCE

Galyna Dranenko

orcid.org/0000-0002-8909-452X

galynadranenko@yahoo.fr

*Department of roman studies and translation
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Kotsyubynsky Str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine*

Abstract. A quick look on the history of criticism and literary theory of the current period shows curious reversals and strange returns. Indeed one can see the slow and unrelenting disappearance of rhetoric, justly qualified as restricted, since it has been all too often limited to identifying and classifying of the various figures. It has been replaced by a new criticism, a fundamentally formalist one, the assumptions of which are akin to those of the “text sciences”; if the structure, the “poetical function” of the texts were underlined, it was to the detriment of their functional reference and their meaning to put it simply. There is no doubt that today this approach is running out of steam and is meeting some decline. For that reason, the history of literature is coming back in force and finds a new youth with the developments of the theories of perception. But there reappears also a new interest in a semantic approach of the texts, which is concerned with their references. This approach, which comes from logistics (G. Frege), undoubtedly opens a philosophical horizon, particularly on some kind of ontology. Thus it is not surprising to find that a great many studies question the metaphorical process again from that perspective given the paradoxical nature of its reference and thus of its ontology which could be summed up through the usual exordium of the Majorcan storytellers: “*Aixo era y no era*” (it was and was not). Paul Ricoeur insists on the paradoxical nature of the metaphorical reference since “the metaphor is a way of working on the language which consists in giving the logical subjects predicates that are incompatible with

the first ones” (*From Text to Action*).

In his book *The Living Metaphor*, the French philosopher analyses the concept of the “ontological metaphor” from the idea of the “divided reference”. Ricœur moves away from a purely stylistic or linguistic approach, centred on the word (a deviant denomination) to describe the metaphorical process on the level of the phrase and of the discourse (a non-pertinent predication): “Then there is a metaphor, since we can discern <...> the resistance of words <...> their incompatibility on the level of a literal interpretation of a sentence” (*From Text to Action*). But that non-pertinence and the abolition of the reference in the everyday reality are not a purely gratuitous verbal game, for they liberate “another kind of reference to other dimensions of reality” (*The Living Metaphor*). It is that way of tension of the metaphor which we intend to present in our study for it expresses some kind of „ontological vehemence” as Ricœur puts it so well? Let us add that the metaphor seen as a new description of reality, can be conceived, so to speak, as a “model”, in the sense of a prototype which accounts of the way a literary text functions when it is a “opening on the world”, when it places itself “in the service of things that want to be expressed” and when it responds “to the need of a discourse that comes from all forms of experience” (Mimesis, Reference and new figuration in “Time and Narrative”).

Keywords: metaphor, ontology, metaphoric reference, ontological metaphor, Paul Ricœur, *The Living Metaphor*, functioning of theoretical paradigms.

References

- Jakobson, R. Lingvistika i poetika [Linguistics and Poetics]. *Strukturalizm: “za” i “protiv”* [Structuralism: “pros” and “cons”]. Moscow : Progress, 1975, pp. 193–230. (in Russian).
- Jakobson, R., Lévi-Strauss, C. “Koshki” Sharlia Bodlera [Baudelaire’s “Les Chats”]. *Strukturalizm: “za” i “protiv”* [Structuralism: “pros” and “cons”]. Moscow : Progress, 1975, pp. 231–255. (in Russian).
- Dosse, F. (1991). *Histoire du Structuralisme. Tome I: le champ du signe, 1945–1966*. Paris : La Découverte, 474 p.
- Garcia, E., Nef, F. (dirs). (2007). *Textes Clés de métaphysique contemporaine. Propriétés, mondes possibles et personne*. Paris : Vrin, 384 p.
- Goodman, N. (2006). *Manières de faire des mondes (Ways of Worldmaking)*. Trad. de l’anglais par M.-D. Popelard. Paris : Gallimard, 240 p.
- Lyons, J. (1970). *Linguistique générale*. Paris : Larousse, 384 p.
- Ricœur, P. (1986). *Du texte à l’action*. Paris : Seuil, 414 p.
<https://doi.org/10.14375/NP.9782020093774>
- Ricœur, P. (1982). Imagination et métaphore. *Psychologie Médicale*, no. 14 (12), pp. 1883–1887. URL:
http://www.fondsriceur.fr/uploads/medias/articles_pr/imagination-et-metaphore-1.pdf (accessed: 19 December 2019).

Ricœur, P. (1975). *La Métaphore vive*. Paris : Seuil, 416 p.

Ricœur, P. (1990). Mimèsis, référence et refiguration dans “Temps et Récit”. *Études Phénoménologiques*, n. 11, pp. 29–40. <https://doi.org/10.5840/etudphen19906118>

Suggested citation

Dranenko, G. (2020). “Aixo era y no era”: ontolohichnyi paradoks metaforychnoi referentsii [“Aixo era y no era”: The Ontological Paradox of Metaphoric Reference]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 101, pp. 30–46. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.31861/pytlit2020.101.030>

Стаття надійшла до редакції 31.12.2019 р.

Стаття прийнята до друку 3.07.2020 р.